

Ókori kaland

Komáromi József Sándor

Délelőtt tizenegy tájban, két üzleti látogatás között, lelkendezve álltam meg a belgrádi Nemzeti Színház bejárata előtt.

Sophokles *Ödipus királyát* hirdette másnap estére a színlap s ez a híradás kissé megrészegített. Minthacsak ifjúkori szerelmesemmel találkoztam volna váratlanul. Ifjúkori szerelmesemmel, akinek édes arcát még fel tudom idézni a tovaszállt évek ködfelhőiben, de a nevét már elfeledtem. Valóban, az *Ödipus király* meséje még derengett emlékezetemben, de épp nemrégiben, Sophokles nevét már nem tudtam megmondani.

Két jegyet vettem, felajzva. Egyet magamnak s egyet kartársamnak, aki útrakelésem előtt megkért, hogy másnap estére, amikor ő is megérkezik, gondoskodjak valami jó szórakozásról. Ahogy ismét az utcára léptem, lelkesedésemet némi szorongás váltotta fel. Kartársamnak három milliméterrel kisebb a fizetése, kettővel kisebb a rangja s egy milliméterrel az irodalmi jártassága. Vajon jó szórakozás lesz számára is az *Ödipus király*?

– Mi a jelszó? – nézett rám másnap délután kartársam, ragyogó reménykedéssel.

- Vettem két színházjegyet.
- Nagyszerű! Mit játszanak?
- *Ödipus királyt*.
- Hű, az jó lehet! Shakespeare, ugye?

– Nem, Sophokles.

Kartársam arcáról azt véltem leolvashatni, hogy ő biz nem felejtette el Sophokles nevét, mert meg sem tanulta soha. Három vonalbéli, összesen kilenc milliméteres tekintélyem erősen kockán forgott.

– Nézze csak, öregem, vettem én egy másik jegyet is – mondtam nyájasan. – Van itt ma este valami *music-hall* szerű műsor, tánczene, énekszámokkal.

– Á, az nem érdekes. Ilyesmit hallok én, eleget, rádión.

– Várjon, de fellép egy párizsi csillag, argentin táncdalokkal, egy cseh sláger-trió, egy osztrák humorista, azonkívül a legjobb zágrábi és belgrádi jazz-trubadurok.

– És *Ödipus király*? Az mi a csuda?

– Biz az egy majd két és félezer éves görög sorstragédia.

– Kétezeröttszáz?! Nem lesz egy kicsit mégis túl avas dolog?

– Éppen attól tartok. Öszintén szólva, magam is inkább afféle irodalmi szellemidézésnek tekintem, mint valami fölséges szórakozásnak.

– No, akkor ide avval a *music-hall* jeggyel! Igazán nem ezért jöttem Belgrádba, hogy holmi kísértetjárásban gyönyörködjem...

Most sem akarom elvetni a súlykot, s ezért lemondok arról a gyönyörűségről, hogy Sophokles irodalomtörténeti

Jokasta királyné — Sava Severova — vigasztalja a kétségek között hányódó Ödipust.

Théba pestissel sújtott népe papjának vezetésével vonul Ödipusz király elé, segítséget kérni.

jelentőségének boncolgatásával úntásam az olvasót. Ehelyett inkább elmondom, dióhéjban, az egész *Ödipus-mondát*, amelyből Sophokles három drámá-

jának is merített mesét. S ezt annál bátrabban tehetem, mert az *Ödipus-monda* rémségeivel lepipálja a legvadabb western-filmet.

Théba királyát, Laiost, szörnyű átokkal sújtja az egyik megharagított görög isten. Nem szabad fiú utódot nemzenie, mert ha megteszi, az apjának gyilkosává és özvegy anyjának férjévé válik.

Laios feleségének, Iokastának, mégis fiú gyermeke születik s a királynő, hogy elkerülje az isteni átkot, egyik pásztorának adja magzatát, azzal a parancssal, vesse valamelyik hegyszakadékba. A pásztornak azonban megesik a szíve a tehetetlen csecsemőn s egy másik társának adja, ez viszont Polybos korintheta királynak ajándékozza a kicsit. Polybos, minthogy gyermektelen, édes fiaként neveli fel és elnevezi Ödipusnak.

Ödipus mit sem sejt származásáról, de egy ittas vendégnek eljár a szája a már felserdült ifjú előtt. Noha Polybos lehordja vendégét s tagadja, hogy Ödipus csak fogadott fia, a királyfi szívében éket ver a gyanú. Kétségek között hányódva Apolló jósaihoz fordul, megtudni az igazságot származásáról. Kérdésére azonban nem választ, hanem iszonyú jóslatot kap: rövidesen apjának gyilkosa és anyjának férje lesz.

Az elrémült Ödipus vissza se mer térni többet vélt szüleihez, hanem világgá bujdosik. Útközben összeverekedik Laios királlyal és szolgálival s valamennyiüket agyonveri, anélkül hogy csak sejténé is: kiket s még kevésbé, hogy közöttük apját gyilkolta meg. Így ér Théba kapuja elé, ahol a várost sanyargató szfinx állja el útját. A lányfejű és oroszlántestű, szárnyas szörny talalós kérdéseket ad fel s mindenkit elpusztít, aki nem tud megfelelni.

„Mi az, ami reggel négy lábon, délben kettőn, este háromon jár?” — kérdezi Ödipust.

„Az ember” — feleli a királyfi, mire a szfinx a mélységbe veti magát.

Théba megszabadítójaként ünnepli, a királyi trónnal és az özvegy királyné kezével jutalmazza meg Ödipust. Így telik be a jóslat. Ödipus apjának megölése után anyjának férjévé válik s házasságából két fiú és két lány születik. A haragvó istenek, hogy véget vessenek a vérfertőzésnek, pestissel sújtják Thébát. Ödipus ismét Apolló jósaihoz fordul tanácsért, s azt a választ kapja, hogy a vész csak akkor múlik el, ha Laios király gyilkosa elnyeri méltó bün-

tetését. Ödipus kutatni kezd és megtudja az iszonyatos valóságot. Iokasta szégyenében felakasztja magát, Ödipus kétségbeesett indulatában kiszúrja önön szeméit.

Ezzel azonban még nem fejeződnék be a monda szörnyűségei. Amikor két fia felserdül, világgá kergeti vak apját. Ödipus átokkal fizet: egymás kezétől pusztuljanak el fiai. Ez az átok is megfogán, a két fiú hadbaszáll Théba trónjáért, s a csaták során megöli egymást. Kreon, Iokasta királyné fivére, foglalja el a trónt, s Ödipus Thébát védő fiát hősként járó pompával temetteti el, a várost támadó Polyneikestől azonban megtagadja a végtisztesség jogát, s holttestét gyalázatul a madaraknak és ebeknek veti.

Polyneikes nővére, Antigone, a király szavánál hatalmasabb isteni parancsnak engedelmessé, titkon eltemeti meggyalázott fivére tetemét. A király erre Antigónét, noha fiának, Haimonnak menyasszonya, büntetésül élve eltemetteti. Haimon menyasszonya elvesztése miatt lesz öngyilkos, Kreon felesége, Eurydike királyné pedig fiának gyászos végzete feletti fájdalomában vet véget önkézzével életének.

A marcangoló önvádakkal vívódó Kreon sorsával zárul az *Ödipus-monda*.

A színháznak — és általában az irodalomnak — különös varázsa, hogy előadás közben magunkat képzeljük a hősök helyébe: utóbb már nem is annyira nézői, mint valósággal átélői vagyunk az eseményeknek. Ez az, amit újabb keletű műszóval *azonosulásnak* neveznek az esztéták, s ennek az *azonosulásnak* a hőfokától függ színházi élményünk teljessége.

Amennyire nagyszerű, éppannyira bonyolult dolog az irodalmi *azonosulás*.

Az ember élete végülis sivár egyhangúság: mindig ugyanazok a munkások vagy tisztviselők vagyunk, nap-nap után ugyanazt a kötelességet teljesítjük, örökké ugyanegy társasággal érintkezünk. Munkakörünknek félfoknyi elfordulása, rangunk és bérünk milliméteres emelkedése, egyetlen, nem is éppen érdekes új arcnak a felbukkanása — ezek életünk nagy eseményei.

Ha így átgondoljuk a dolgot, s hozzáadunk az *azonosulás* bűvöletét, akkor tudjuk csak igazán felbecsülni az irodalom értékét. Mennyivel nagyobb élményt nyújt akárcsak egyetlen rövid elbeszélés is, mint való életünknek

egész álló hónapja! Egy magyar író megjegyzi, hogy a szegény ember utazása az olvasás. Bátran hozzátehetjük, csaknem minden ember teljesebb élete sem más, mint az olvasás, a színház, a mozi.

Az *azonosulás* hőfoka azonban számtalan tényezőtől függ. Talán leginkább az író tehetségétől, azután a színészek és a rendező képességeitől s nem utolsósorban önmagunk műveltségétől és hajlamaitól. Sophokles *Ödipus királyának* előadása közben megértettem, hogy az elénk tárt világgép hitelessége az *azonosulás* egyik alapfeltétele. Lin Yu Tangot olvasva egészen jól elvagyunk kínai kimonóban is, az *Ödipus király* világgépének végtelen együgyűsége azonban lépten-nyomon kizökkenti a mai nézőt az *azonosulás* révületéből.

A tragédia azzal kezdődik, hogy a pestis sújtotta Théba népe papjának vezetésével segítségért könyörögve vonul a királyi palota elé. Ödipus megjelenik s bejelenti, hogy már is megtette a szükséges intézkedéseket: a jósokhoz fordult tanácsért. Ezt hallva, a mai ember vagy elvigyorodik, vagy ilyesmit dörmög bosszúsán: „Hagyja a jósokat, atyafi, hanem orvosokról meg oltószerekről gondoskodjék!”

Ámde, már jön is a király sógora, Kreon, s közli a jósdá válaszat: a pestis oka az, hogy nem bosszulták meg Laios király meggyilkolását. „Ez már döfi!” — csavar egyet nyakán a mai néző, s arra gondol, micsoda izgalmat keltené egy tüzetes értekezés az orvosi közlönyben efféle címmel: Az elmaradt bosszú, mint a pestis kórokozója.

Ödipus azonban nem veszi a dolgot tréfára, s nagy fogadkozások között bejelenti, előkeríti a gyilkost, akár a föld alól is! S miközben kellemes izgalommal várjuk, mikor bukkan fel Pairo mester zömök alakja — a király egy szakállas, vak jóst citál be a gyilkosság felderítésére!

Csöppet se csodálom, hogy az előttem lévő sorban egy bájos kislány egész előadás alatt a körmeit tisztogatta.

Az *Ödipus király* drámai magva feltett rengeteg vita dúlt az irodalom-esztéták között.

A régebbiek odanyilatkoztak, hogy Sophokles műve valójában sorstragédia: azt példázza, hőse mindhiába küzd emberi erejével az isteni elhatározás ellen. Sorra kimutatták, hogy Ödipus maga semmivel meg nem érdemelte

szörnyű sorsát, hisz Laios királyt, aki-
ben nem sejtette apját, pusztá önvéde-
lemből ölte meg, s Iokasta királynőről
sem tudhatta, hogy szülőanyját veszi
feleségül benne.

Az újabb irodalom-esztéták azon-
ban sanda rosszindulattal boncolgat-
ják a kérdést. Arra utalnak, hogy Ódi-
pus korántsem holmi ártatlan báránya-
ka. Igaz, az egyik szolga durván félre-
lökte, Laios király pedig botjával föbe
sujtotta – de azért még nem kellett
volna valamennyiüket meggyilkolnia!
Kárhoztatják Ódipus meggondolatlan-
ságát is. Akinek azt jósolták az iste-
nek, hogy szülőanyját veszi feleségül –
hogy köthetett házasságot az egy ma-
gánál sokkal idősebb asszonnyal?! Be-
vallom, ezt minden jóslat nélkül, rop-
pant hebehurgya lépésnek tekintem
magam is.

Méltatlan Freud, Adler és a többi
szexual-patológus részéről az *ödipus-
komplexum* elnevezés. Azt a betegsé-
get illetik evvel a névvel, amikor vala-
ki anyja iránt érez szerelmi gerjedel-
met s apja ellen gyilkos gyűlöletet.
Ódipusnak igazán nem volt semmiféle
ödipus-komplexuma: szemernyi gyűlö-
let nélkül, mondhatni csupán hősi vir-
tusból ölte meg apját és egész kísére-
tét s minden gerjedelem nélkül, inkább
csak a népakaratot betöltő hős rettent-
hetetlen bátorságával vette feleségül
anyját.

Mégcsak azt sajnálom, hogy Françoise
Sagan nem tért át az antik témák
feldolgozására: mennyire az ő tollára
kínálkozó mese pedig Ódipus történe-
te! De, persze, az ő feldolgozásában,
megtudván a meztelen igazságot, de-
hogy is szűrné ki önnön két látó sze-
mét a hős... „Igaz, megöltem apámat,
de miért bosszantott fel? Anyámat is
feleségül vettem, bár igazán nem sze-
relemből, hanem pusztá kíváncsiságból:
ugyan milyen is egy jóval idősebb nő-
vel hálni? S ha most a haragos istenek
pestissel sujtják Thébát – ezért csak
nem mondok le a trónról! Az embernek
meg kell védenie a boldogságát... De

néha, éji órán, amikor egyedül vagyok
és nem jön álom a szememre, ilyenkor
elfog egy különös érzés... Aggysten,
bánat!” Igen, így valahogy festene a
Sagan-változat.

Amde, nem mindenki így látja a dol-
gokat, ma sem. A mellettem ülő idő-
sebb hölgy, az előadás csúcspontján,
amikor végérvényesen bebizonyosodik,
hogy Ódipus az anyját vette feleségül,
elszörnyedve többször is felsóhajtott.

Rendben van – merül fel az elma-
radhatatlan kérdés – Sophokles két-
ezernégyszáz évvel ezelőtt nem festhe-
tt másféle világgépet, az is vitathatatl-
an, hogy korának egyik szellemóriása
volt: de miért játsszák drámáit a mai
színpadon? Pusztá kegyeletből, illetve
egy-egy színházi tekintély irodalmi
kultúrájának fitogtatására?

Nem, nem csupán ezért.

Az *Ódipus király*, leszámítva a mesz-
szi múltban gyökérző együgyűségeit,
ma is drámai remekmű. Nagysága ab-
ban a tragikumában van, amellyel Ódi-
pus önmaga elpusztítására tör. Ez épp-
olyan mélyen emberi és megrázó ma,
mint kétezernégyszáz évvel ezelőtt.

Sallangoktól levetkeztetett példázata
sem veszített időszerűségéből: a legha-
talmasabb és a legkülönb embert is ját-
szi könnyűséggel leteperheti és gyalá-
zatba taszíthatja az ellene támadó bal-
szerencse.

Az előadás után a *Papagájban* vár-
tam meg, feketét szürcsölgetve, kartár-
samat.

– No, hogy mulatott? – nézett rám
kíváncsian.

– Nem is olyan rosszul. Valahogy
úgy, mint aki az autóbusz korában egy
idejemúlt póstakocsira száll.

– Biz, akkor jobban járt, mint én!

– Miért? Gyenge volt a műsor?

– Eh! Az a párizsi csillag... Biz az
megvolt vagy ötven éves! – legyintett
savanyú fintorral kartársam.